

SPOMENICI MLETAČKOG RAZDOBLJA U GABELI

Andelko Zelenika

Naselje Gabela nalazi se u Hercegovini, na desnoj obali rijeke Neretve, 4 kilometra sjeverno od Metkovića. Povijesni izvori i ostaci materijalne kulture iz tog područja donje Neretve najbolji su dokaz da je život u Gabeli i njenoj okolini tekao u kontinuitetu od prehistorije do našeg vremena.

Budući da se Gabela nalazila na značajnom prirodnom — riječnom putu koji je vodio s Jadrana u pravcu unutrašnjosti i obratno, njime su tekli kroz historiju pokreti raznih naroda i plemena, te strujali njihovi utjecaji i razvijala se razmjena dobara.

Dva razdoblja su naročito značajna za razvoj Gabele u prošlosti.

U srednjem vijeku ona je poznati trgovački centar soli i drugih proizvoda, kao i trg robljem poznat širom Jadrana. Osim staroslavenskog naziva Drijeva (lađa) koja je bila na lijevoj obali Neretve, u dubrovačkim izvorima, koji su ujedno i najvažniji za povijest toga trga u srednjem vijeku, naziva se portus Nerenti, Forum Narenti ili gabella Narente — po čemu je poslije i nazvana Gabela.

Za vrijeme Turaka bila je ne samo trgovački centar nego i obrambeni centar donje Neretve.

Glavni trgovački posrednici i zakupnici carine u Gabeli bili su Dubrovčani koji su u srednjem vijeku tu imali svoju veliku trgovačku koloniju s posebnom samoupravom.

Zbog velike važnosti toga trgovačkog centra i skele koja je donosila velike prihode, u toku čitavog srednjeg vijeka za prevlast nad Drijevom i donjom Neretvom sukobljavali su se razni politički interesi: Dubrovačke Republike, zahumskih knezova, srpskih vladara, hrvatskog plemstva, ugarsko-hrvatskih kraljeva, bosanskih banova i kraljeva, Venecije i moćnih hercegovačkih velikaša.

U osvajačkom naletu Turaka na naše zemlje Gabela je pala u njihove ruke 1490. godine. Zahvaljujući Dubrovčanima, koji su već prije s Turcima regulirali svoje političke i trgovačke odnose, ponovno se u Gabeli otvara skela za prodaju soli i drugih proizvoda. Osim Dubrovčana, tu se povremeno pojavljuju i talijanski trgovci.

Sredinom 16. st. u doba ratnih sukoba između Turaka i Mlečića, Gabela osim svog trgovačkog značaja, postaje i glavni obrambeni centar donje Neretve. Turci podižu utvrđeni grad koji nazivaju Sedislam — bedem islama, jer se nalazio na krajnjoj granici turskog carstva. Uloga toga utvrđenja bila je da štiti neometan razvoj trgovine u Gabeli i Neretvi i da brani prilaz Hercegovini s juga.

Kada su ratni sukobi između Turaka i Mlečića, te domaćeg pobunjeničkog stanovništva, postali sve žešći, sredinom 17. st. Turci u Gabeli učvršćuju stara utvrđenja i grade novi utvrđeni grad. U okolici Gabele izgrađeno je i više drugih pojedinačnih kula i utvrda.

Slabljenjem moći Turaka u našim krajevima za vrijeme bečkog rata (1683—1699) Mlečići su uz pomoć domaćeg stanovništva uspjeli od Turaka zauzeti veliki dio teritorija u Dalmaciji. Osim donje Neretve, zauzeli su i Gabelu 1694. godine.

Pod mletačkom vlašću Gabela je ostala do konca 1715. godine, kada su je ponovno zauzeli Turci.

Pri zauzimanju Gabele, te kula i utvrđenja u njenoj okolici koji su činili čitav sistem obrane toga tada najjačeg centra donje Neretve, postojeći turski objekti nisu bili oštećeni. Međutim, Turci se nisu mogli pomiriti s gubitkom gabelske skele od koje su imali velike koristi, pa su je u nekoliko navrata pokušavali ponovno zauzeti. Dugo im to nije uspijevalo.

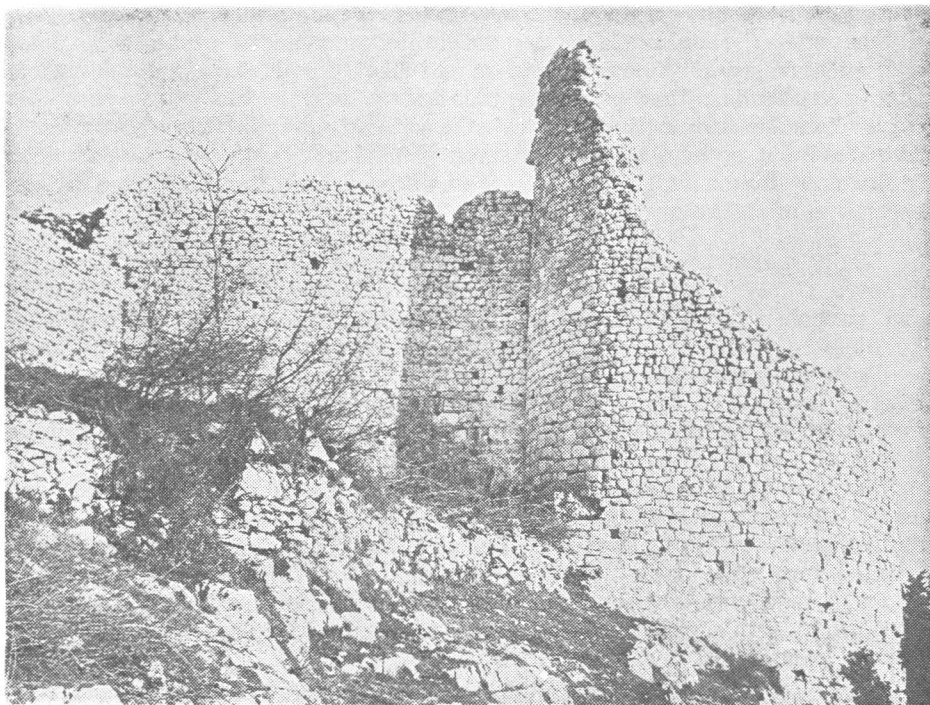
Zbog toga su Mlečići bili prisiljeni novoosvojene turske fortifikacije prilagoditi svojim potrebama, ratnoj tehnici i vojnoj strategiji.

Mirovnim ugovorom u Karlovcima 1699. godine, koji je potpisan između Turske i Venecije, riješeno je pitanje podizanja i obnove utvrđenja duž nove granične linije. Članom 13. tog ugovora dozvoljava se Turskoj i Veneciji da mogu na svomju graničnom teritoriju obnoviti stare tvrđave, ali ne smiju podizati nove.¹ Na osnovi istraživanja obrambenih objekata na terenu Gabele i njene okolice došli smo do zaključka da su se Mlečići pridržavali odredbi mirovnog ugovora u Karlovcima. Nisu podizali nova utvrđenja, nego su obnavljali stara i prilagođivali ih svojim potrebama.

Međutim, pisac knjige »Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien« koja je štampana u Nürnbergu 1718. g., na str. 173. navodi se da su Mlečići u Gabeli popravljali stare i podizali nove objekte i među ostalim kaže: »Diesen Ort (Citluch) eroberte General Dolfino im Jahre 1694. mit Accord besserte die alten Werke aus und lies etliche neue anlegen«.

Imamo više elemenata koji govore o zahvatima Mlečića na novom gabelskome gradu, a to su:

— Sjeverni i sjeveroistočni bedem u svom tlocrtu ima oblik zvjezdastih završetaka koji su poput klinova istureni u pravcu neprijateljskoga napada. Takvih i sličnih oblika utvrđenja nalazimo također u Gabeli na utvrđenju Đerđelez koje je smješteno na brdskom uzvišenju od oko 800 m od gabelskog grada. To utvrđenje bilo je jedna vrsta predstraže koja je branila prilaz Gabeli sa zapadne strane.

Stari gabelski grad iz polovine XVI st.

Najbližu sličnost tim gabelskim utvrđenjima mletačkog porijekla nalazimo u starim crtežima susjednog Opuzena (Forte Opus) utvrđenja koje su Mlečići podigli koncem 17. st. na Posrednici.

— U neposrednoj blizini glavnog ulaza u novi gabelski grad 3 m u pravcu juga nalazi se manji pomoćni ulaz u grad, širine otvora 1,60 m. Taj polukružno zasvođeni ulaz smješten je u ojačanom bedemu, tako da taj prostor ima funkciju stražarnice koja je kontrolirala prilaz gradu i čuvanje ulaza dok su glavna ulazna vrata bila uglavnom zatvorena. Svod te stražarnice i ulaza ozidan je opekom, što je najbolji dokaz da je pomoćna ulazna kapija i stražarnica također djelo Mlečića.

— Osim glavne vanjske ulazne kapije u novi grad, nalazi se i unutrašnja kapija koja je 8 m udaljena od nje. Danas je sačuvana samo djelomično. Zidana je pravilnim lijepo klesanim kamenim kvaderima a nastala je u doba mletačke vladavine u Gabeli.

— Na istočnom gradskom bedemu novoga gabelskog grada u pravcu Neretve smještena je još jedna ulazna kapija širine otvora 1,73 m. Na tom ulazu naročito su uočljivi mletački zahvati, i to na vanjskom dijelu bedema gdje su polukružna vrata obrubljena lijepo klesanim kamenim blokovima. Na svojim sastavima blokovi su zakošeni i čine posebnu vrstu tehnike

zidanja ulaza i impozantnijih javnih objekata podignutih u Dalmaciji za vrijeme mletačke uprave. Dok su dovratnici sačuvani u prvobitnom položaju, lučni kameni blokovi nalaze se obrušeni pored ulaza, tako da ih je moguće vratiti na njihov prvobitni položaj.

— Također su uočljivi građevinski zahvati na popravku obrambenih zidova kako u novom, tako i u starom gabelskom gradu gdje je na većim zidnim površinama vidljiv malter s komadima opeke, što je također rađeno za vrijeme mletačke uprave u Gabeli.

Među malobrojnim povijesnim spomenicima mletačkog perioda sačuvanim u Gabeli do danas posebnu pažnju privlači veliki reljef mletačkog lava, simbola i zaštitnika Republike sv. Marka. To je ujedno i jedino kiparsko djelo te vrste sačuvano na području SR Bosne i Hercegovine do danas.

Pošto su zauzeli Gabelu, Mlečići su iznad ulaza u gabelski grad postavili reljefnu figuru krilatog lava. Zahvaljujući činjenici što je taj reljef rađen u velikom kamenom bloku tvrdog krečnjaka, mogao se sačuvati gotovo tri stoljeća sve do našeg vremena.

Kamena ploča reljefa približno je pravokutnog oblika (dužina 188 cm, visina 108 cm, a debljina 25—50 cm). Reljef je rađen po ustaljenoj shemi mletačkih lavova koji su se stoljećima nalazili na istaknutim mjestima u gradovima naše dalmatinske obale. Djelo je rađeno u visokom reljefu s dobrim poznavanjem kiparske obrade predstavljenog motiva. Lav svojim prednjim šapama pridržava otvorenu knjigu s lijepo urezanim tekstom latinske kapitale:

/PA/X TIBI MARCE
EVANGELISTA MEVS

Knjiga vel. 40×34 cm nije u istoj ravnini s reljefom lava nego je malo ukošena, čime je istaknuta plastičnost toga motiva. Lav je kiparski lijepo obrađen s realističkim detaljima pojedinih dijelova tijela. Figura lava ispupčena je 20 cm iz kamene plohe i djeluje vrlo plastično. Prednja lijeva i zadnja lijeva noga su oštećene, kao i dio glave lava. Do tih oštećenja došlo je u toku dužeg vremena kada je porušena kapija na kojoj se reljef nalazio i kada je kao nepoželjan simbol bivšeg osvajača bio bačen i uklonjen od strane Turaka.

Reljef lava postavljen je na gabelski grad vjerojatno neposredno nakon osvajanja Gabele poslije 1694. godine a prije karlovačkog mira 1699. Postavlja se pitanje tko je radio taj reljef i gdje je on rađen. Je li već prije izrađen i dovezen u Gabelu morskim i riječnim putem ili je rađen na licu mjesta u samoj Gabeli?

Kada analiziramo mogućnost prijevoza ogromnog kamenog reljefa teškog više od 1000 kg i njegova prijenosa na uzvišenje na kojemu se nalazi gabelski grad, dolazimo do zaključka da je reljef rađen na licu mjesta. Tko je njegov autor, domaći majstor ili Mlečić, zasad ostaje otvoreno pitanje. Djelo je rađeno prema utvrđenim ikonografskim kanonima uobičajenima u Mletačkoj Republici toga doba.

Već dugi niz godina taj se reljef nalazi provizorno postavljen ispred sjevernog ulaza u stari gabelski grad u dvorištu osnovne škole.

U staroj katoličkoj crkvi Sv. Stjepana u Gabeli pokopan je prvi mletački zapovjednik gabelske tvrđave Dominik Diedo. Kada su počeli građevinski radovi na raščišćavanju i rušenju stare crkve Sv. Stjepana i podizanju nove posljednjih godina prošlog stoljeća, tadašnji župnik fra Dominik Šarac pronašao je u podu crkve kamenu nadgrobnu ploču Dominika Dieda.² To je najznačajniji mletački epigrafski spomenik historijskog značenja sačuvan u Hercegovini.

Ploča je izrađena od kamena krečnjaka (visina 142 cm, širina 78 cm i debljina 8 cm) i okomito prelomljena na dva dijela. Donja desna strana ploče znatno je oštećena, tako da nedostaje dio teksta. Sadržaj natpisa s primjedbama uz tekst donosim prema čitanju K. Jirečeka i on glasi:³

DOMINICI DIEDO, PATRICII VEN-
ETI, OSSA HIC IACET, QUI PRI-
MUS SENATUS DECRETO GRA-
TUS HUIUS ARCIS PRAEFECTUS
PRIMA INFANTIA USQUE UL-
TIMAM SENACTAM INTER BE-
LLI PERICULA INTA/C/TUS ET I-
N CRETE E/T/ IN PELEPONE/N/SI
EQUE TERRETRIBUS MAR-
ITIMIS COPI/IS O/PTIME SEM-
PER RE . . . . PATRIE N-
ATUS, OBIIT /A.D.M/ CDLXXX-
XVII, X MA/I/O? . . . . .

Klesar je pogriješio u godini i ona mora biti MDCLXXXVII. Ploča je prvih godina našeg stoljeća prenesena u muzejsku zbirku franjevačkog samostana Humac kod Ljubuškog gdje se i sada nalazi. Pretpostavljam da Jireček nije vidio original natpisne ploče, nego je sadržaj i primjedbe poslao uredništvu Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu na osnovi fotografije načinjene s otiska ploče.⁴

Uvidom u tekst natpisne ploče na Humcu utvrdio sam da posljednja riječ nije ispravno otisnuta na reprodukciji, zbog čega nije mogla biti ni ispravno pročitana. Posljednji red teksta treba da glasi: XVII·XMA QV/INTA/.

Osim te natpisne ploče, također u crkvi Sv. Stjepana u Gabeli, pred velikim oltarom nalazio se grob ugledne obitelji Sentić s uklesanim grbom.⁵ Ostaci te grobnice nisu nam sačuvani, već su vjerojatno uništeni prilikom gradnje nove crkve.

Za vrijeme dvadeset dvogodišnje vladavine od 1694. do 1716. godine Mlečići su u Gabeli popravili i izgradili nekoliko sakralnih objekata, i to:

- popravili staru crkvu Sv. Stjepana
- pretvorili tursku džamiju u starom gradu u crkvu Sv. Ante
- izgradili crkvu Sv. Marka i Sv. Ane

Jedna od poznatijih katoličkih crkava iz srednjeg vijeka u Hercegovini bila je crkva Sv. Stjepana u Gabeli.⁶ Ne postoje pouzdani izvori o godini njene gradnje, ali je sigurno podignuta u srednjem vijeku prije dolaska Turaka.⁷ Za vrijeme Turaka više puta je rušena i ponovno obnavljana.⁸ To je bila glavna crkva tzv. Stjepanske biskupije.⁹

Crkva se spominje često za vrijeme mletačke uprave u Gabeli, koja je dala ugledno mjesto katoličkoj crkvi u novoosvojenim područjima.¹⁰ Dug niz decenija tu crkvu opsluživali su svećenici franjevačkog samostana iz Zaostroga. Generalni providur D. Dolfin dao je franjevcima kapelaniju u Čitluku.¹¹

Kada su Mlečići s vojskom i narodom napustili Gabelu koncem 1715. godine, prenesen je i stanovit broj crkvenih predmeta i zvona u Opuzen, gdje je novosagrađena crkva dobila svog patrona sv. Stjepana po staroj crkvi u Gabeli.¹² Prema jednom zapisu, dva zvona iz Gabele prenesena su 1715. godine u Opuzen. Za vrijeme prvog svjetskog rata skinula ih je austrijska vojska i pretopila ih u ratne svrhe.¹³ Zanimljivo je bilo naročito ono zvono koje su nazivali »mrtvo« i na kome se nalazio potpis poznate lijevaonice Bartolomei de Polis MDCXCV, što znači da je lijevano godinu dana nakon mletačkog osvajanja Gabele.¹⁴ Na drugom zvonu bila je urezana godina MDCC.

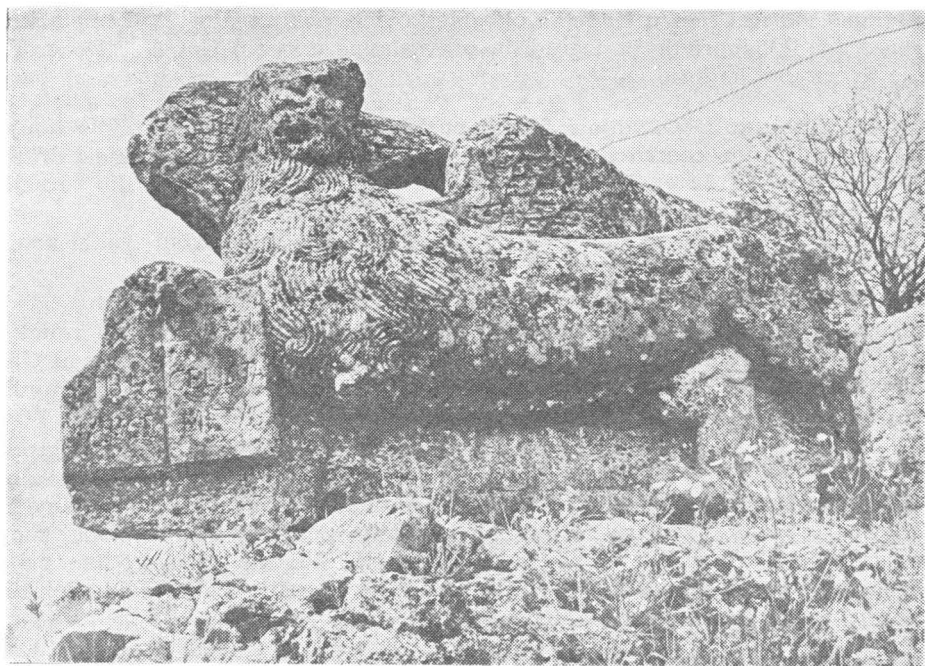
Što je iz Gabele od bogoštovnih predmeta preneseno u Opuzen, teško je reći. Prema narodnom predanju, oltarska uljena slika s prizorom kame-novanja sv. Stjepana, sada u opuzenskoj crkvi, prenesena je iz Gabele.¹⁵ Pregledao sam tu sliku i utvrdio da je znatno oštećena. Tek pošto se slika očisti, moći će se bolje pročitati zapis koji postoji na njoj i donijeti konačan sud o njezinu podrijetlu.

Što je bilo s crkvom Sv. Stjepana u Gabeli nakon ponovnog dolaska Turaka, zasad nemamo pouzdanih podataka. Prema mišljenju nekih, ona je ponovno srušena.¹⁶ Ta je tvrdnja vjerojatno točna, jer o njoj nemamo nikakvih podataka dug niz decenija.

Od vrednijih predmeta historijskog značaja koji potječu iz Gabele, zanimljiva je i vrijedna pažnje knjiga krštenih i vjenčanih. U nju su se unosili podaci od 1694. do 1705. godine u Gabeli, a od 1720. do 1722. godine u Opuzenu. Knjiga je pisana bosančicom, a sada se nalazi u franjevačkom samostanu u Zaostrogu.¹⁷

Turci su obično unutar svojih većih utvrđenja i utvrđenih gradova podizali džamije koje su služile isključivo za potrebe vojnih posada stacioniranih u tim objektima. Crkva Sv. Ante nije posebno građena za funkciju te vrste, nego je, pošto su Mlečići osvojili Gabelu, turska tvrđavska džamija pretvorena u crkvu. Mletački generalni providur D. Dolfin 1694. godine donosi dekret da se džamija u gabelskom gradu preuredi u crkvu Sv. Ante.¹⁸ Da su u toj džamiji crkvi tada izvršene i određene adaptacije, najbolji su dokaz detalji kamenih ulomaka koje sam pronašao u Gabeli prilikom istraživanja obavljenih u toku 1978. godine.

Ostaci ruševina tog objekta sačuvani su djelomično do našeg vremena i nalaze se u središnjem dijelu stare tvrđave gabelskog grada.

Mletački lav s gabelskog grada iz konca XVII st.

Pošto su zauzeli Gabelu, Mlečići su unutar novoga gabelskog grada podigli crkvu koju su posvetili sv. Marku, zaštitniku svoje Republike. Crkva se nalazila tridesetak metara sjeveroistočno od glavne ulazne kapije u gabelski grad, na mjestu današnje osnovne škole koja je podignuta za vrijeme austrijske okupacije, za čiju su gradnju navodno upotrijebljeni njeni debeli zidovi.⁴⁹ Drugih vjerodostojnijih podataka o toj crkvi nemamo.

Jedina crkva iz mletačkog razdoblja koja je bila sačuvana do našeg vremena jest crkva Sv. Ane. Nalazila se izvan gradskih zidina, oko 140 m prema zapadu u tzv. gradskoj mahali.

Na temelju djelomično sačuvane foto-dokumentacije i opisa očevidaca, crkva je imala pravokutni tlocrt vel. oko 12×8 m i polukružnu apsidu. Na pročelju poviše kamenog portala bila je rozeta, dok se gornji dio završavao zvonikom na preslicu s tri luka. Dovratnici na glavnom i bočnom portalu bili su kvalitetne kamenorezačke izrade. Ta je crkva nakon odlaska Mlečića iz Gabele sve do našeg vremena bila u ruševnom stanju. Konačno je bespravno porušena 1975. godine prilikom modernizacije ceste Gabela—Metković.

Budući da je određeni broj pravoslavnog stanovništva iz Popova Polja i Zažablja s turskog teritorija prišao Mlečićima u donju Neretvu 1694.

godine i bio naseljen u Gabeli i oko Metkovića, pokušavalo se od mletačkih vlasti dobiti odobrenje za izgradnju pravoslavne crkve u Gabeli.²⁰ Do gradnje te crkve nije došlo.

Radi obrane i očuvanja stečenih pozicija u novoosvojenom dijelu donje Neretve i njezinu centru Gabeli, koju su osvojili u doba bečkog rata i držali u svom posjedu 22 godine, Mlečići su učvršćivali i dograđivali dio turskih fortifikacija.

Njihovi građevinski zahvati najuočljiviji su na novom gabelskome gradu kao i bedemima susjednog utvrđenja Đerđelez.

Zadovoljavajući potrebe stanovništva i vojne posade, naročito vodeći računa o obnovi i ugledu katoličke crkve kao službene državne religije u ovim krajevima koji su dugo vremena bili pod Turcima, Venecija u Gabeli posebnu pažnju posvećuje obnovi starih i podizanju novih sakralnih objekata.

Osim toga što su Mlečići sudjelovali u izgradnji, ili bolje rečeno dogradnji gabelskog grada i jednom dijelu drugih utvrđenja u neposrednoj blizini Gabele, oni su bili uzročnici rušenja toga grada. U ratnim sukobima između Mlečića i Turaka, koji su se odvijali na širem području Hercegovine, zbog bojazni da Turci ponovno ne zauzmu Gabelu, koncem 1715. godine prije nego su se počeli povlačiti, Mlečići su lagumom porušili znatan dio gabelskih utvrđenja i kula u njenoj okolici.²¹

B I L J E Š K E

¹ G. Stanojević, Dalmacija u doba morejskog rata 1684—1699, Beograd 1962, str. 171.

² Uredništvo Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Mletački natpis iz Gabele u Hercegovini, Sarajevo 1904, str. 153.

³ Isto, str. 154.

⁴ Isto, str. 154.

⁵ P. Bakula, Šematizam ili Hercegovina prije sto godina, Mostar 1970, str. 92. Pogrešno je u ovom prijevodu s latinskog navedena obitelj Šantić, a treba Sentić.

⁶ R. Jerković, Opatija sv. Stjepana u Gabeli, Vrhbosna III—IV, Sarajevo 1942, god. LVI.

⁷ Lj. Stojanović, Srpski rodoslovi i letopisi, Glasnik srpskog učenog društva, knjiga 53, Beograd 1883, str. 30—31.

⁸ P. Pandžić, De Dioecesi Tribuniensi et Mercanensi, Romae 1959, Studia Antoniana 12, str. 114; D. Mandić, Acta Franciscana — Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskog doba, sv. I g. 1463—1699, Mostar 1934, str. 106—107; N. Duboković, Gradnja i povijest crkve tvrđave u Jelsi, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji br. 18, Split 1970, str. 125.

⁹ K. Draganović, Tobožnja Stjepanska biskupija — Ecclesia Stephanensis u Hercegovini, Croatia sacra 7, Zagreb 1934, str. 31—47.

¹⁰ R. Jerković, Gabela, Napredak, hrvatski narodni kalendar, Sarajevo 1940, str. 119—120; J. A. Soldo, Inventar arhiva franjevačkog samostana u Zaostrogu, Arhivski vjesnik XVI, Zagreb 1973, str. 198—199, 217.

¹¹ J. A. Soldo, n. dj., str. 217; S. Zlatović, Franovci i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888, str. 164.

¹² V. Vrčić, Neretvanske župe, Metković 1974, str. 133—134.

¹³ Navedene podatke zabilježio je R. Jerković u Ljetopisu župe Opuzen, knjiga I na posljednjoj stranici (od 1897—1940) na osnovi podataka koje je ostavio I. Matić, općinski tajnik u Opuzenu; V. Vrčić, n. dj., str. 134.

¹⁴ Prema podacima C. Fiskovića, Najstariji opisi i slike Vrgorca, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, Zagreb 1961, god. IX, br. 3. str. 134; dva zvana iste mletačke ljevaonice nalaze se u susjednom Vrgorcu.

¹⁵ V. Vrčić, n. dj, str. 134.

¹⁶ P. Bakula, n. dj., str. 92.

¹⁷ R. Jerković, n. dj., str. 120.

¹⁸ J. A. Soldo, n. dj., str. 217.

¹⁹ R. Jerković, n. dj., str. 119.

²⁰ V. Vrčić, n. dj., str. 105.

²¹ S. Zlatović, n. dj., str. 164; R. Jerković, n. dj., str. 116.

MONUMENTS FROM THE VENETIAN PERIOD AT GABELA

by Anđelko Zelenika

The Gabela settlement lies on the right bank of the Neretva River, in Hercegovina, four kilometres to the north of Metković. Conveniently situated on the natural waterway leading from the Adriatic into the hinterland, Gabela grew into a known mediaeval trade centre for the sale of salt, slaves, and other merchandise.

The famous Dubrovnik traders early realized the importance of Gabela (once called Drijeva, meaning ferryboat). They were the busiest traders there during the Middle Ages and in the course of the longlasting Turkish rule over the region.

When the Turkish power in the Balkans began to diminish in the 17th century, Venice, aided by the native rebels, conquered Gabela in 1694. It had remained under the Venetian rule until 1715, when it again was taken by the Turks.

A small number of cultural monuments from the Venetian period — unique ones of this character in Bosnia and Herzegovina — have been preserved at Gabela. Owing to this fact, their value is greater.

According to historical data and the remains of some architectural and other monuments (some of which have been destroyed), several structures were built at Gabela during the Venetian rule. Some of the existing buildings were renewed and former Turkish forts were adapted. Let us mention some of the executed works: the adaptation of fortifications of the old stronghold of Gabela and the Djerdjelez fort; the relief of the Venetian lion, the symbol of Venice, has been put in place; as also the tomb-stone of the first Venetian commander of the Gabela fortress; the Catholic church, dedicated to St. Stephen, has been renewed; the Turkish mosque in the old town, converted into a Christian church (dedicated to St. Anthony), has been consequently adapted; two churches have been built — St. Mark's and St. Anne's.

The researches at Gabela and its environs continue, and they will enrich our present knowledge of the monuments of the Venetian period in this region.